

رسالة محمد

دانشگاه زابل

مدیریت تحصیلات تکمیلی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه جغرافیا

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی

تحلیل سازمان فضایی نظام سکونت‌گاه‌های شهرستان جوانرود

استاد راهنما:

دکتر غریب فاضل‌نیا

اساتید مشاور:

دکتر حمید حیدری مکرر

دکتر مرتضی توکلی

تهیه و تدوین:

بلال محمدی

تیر ۱۳۹۱

تقدیم به زیباترین فرشتگان خداوند در آسمان‌ها

و بر روی زمین . . .

به آن‌ها که از دور دست‌ها،

از خورشید آمده‌اند،

از آینه‌ها و آب‌ها آمده‌اند . . .

به مادرم به پدرم

خواهران نازنینم

و

برادران عزیزم

عاشقانه دوستتان می‌دارم اما، نه به آن اندازه

که،

شما مرا دوست می‌دارید . . .

سپاسگزاری

((سپاس خدایی را که سخودان در ستودن او بمانند و شمارگران شمردن نعمت‌های او ندانند. و کوشندگان حق او را گردن نتوانند. خدایی که پای اندیشه نیز گام در راه شناسایی او لنگ است. و سرفکرت ژرف رو به دریای معرفتش بر سنگ صفت‌های او تعریف ناشدنی است و به وصف درنیامدنی. و در وقت ناگنجیدنی. و به زمانی مخصوص نابودنی. او را سپاس می‌گوییم که زیادت خواه نعمت اویم. گردن نهاده عزت اویم. پناه خواه از محصیت اویم. و نیازمند کفایت اویم. هر که را راه نماید گمراه نباشد. و دشمنش را کسی پناه نباشد و آن را که او کار گزار شد. نیازی به مال و جاه نباشد. هر چه سنجند به پای او نمی‌رسد و هیچ اندوخته‌ای به بهای او نرسد))

(نهج البلاغه. خطبه اول)

اینک که با الطاف بیکران ایزد منان. رسالت تدوین پایان‌نامه خود را با موفقیت پشت سر گذاشته‌ام وظیفه خود می‌دانم از همه عزیزانی که در طول انجام این تحقیق مشارکت فعال و ارزشمند داشته‌اند و کسانی که به نوعی مرا یاری نموده‌اند صمیمانه سپاسگزاری نمایم و آرزوی توفیق الهی و بهروزی را برای آنان خواستار باشم.

با درود فراوان به حضور پدر بزرگوارم که همچون نودی پر فروغ. روشن کننده‌ی راه ناهموار زندگی و علم آموزی فرا روی من بوده و هست و سپاس بیکران بر محبت‌های بی دریغ مادر دلسوز و مهربانم که سجده‌ی اینبارش گل محبت را در وجودم پرورداند و دامان گهربارش لحظه‌های مهربانی را به من آموخت. برادران و خواهرانی را سپاس می‌گوییم که در سال‌های تحصیل و دودی و غربت. یک دم از مهر ورزیدن به من فروگذار نبوده‌اند.

همچنین سپاسگزارم از استاد راهنمای محترم. جناب آقای دکتر غریب فاضل‌نیا و اساتید مشاور محترم آقایان دکتر حمید حیدری مکرر و دکتر مرتضی توکلی که در مراحل مختلف انجام تحقیق. نقش ارزشمندی را ایفا نموده‌اند. بی‌شک انجام مراحل مختلف این کار بدون حمایت و پشتیبانی این عزیزان امکان‌پذیر نبود. و از داور گرامی جناب آقای دکتر میرلطفی که زحمت بازخوانی پایان‌نامه را قبل از ارائه تقبل نمودند و با رهنمودهای ارزشمندشان مرا در ارائه مطالب یاری کردند کمال تشکر را دارم و همچنین بر خود لازم می‌دانم از کلبه‌ی اساتید گروه جغرافیای دانشگاه زابل تشکر و قدردانی نمایم.

در پایان از دوستان عزیزم آقایان حسن غلامی فاردقی. عبدالله آلیا. کیومرث دهقان. سعید بادیوند. رامین زنجیر. ستار احمدیان. غلامعلی رجیبی. محمد میرطاهری. کاظم عابدین‌زاده. علی اسماعیل زاده کواکبی. عبدالغنی صفزایی. کورش پورسعادت. حشمت اله محمودیان. و خانم‌ها انسیه ناتاری. زهرا ذابلی. پروانه جمشیدی و معصومه وحدتی و سایر دوستان که هر یک به نوعی زمینه انجام بهتر این تحقیق را فراهم کرده‌اند. صمیمانه تشکر می‌کنم.

چکیده:

سیاست‌های توسعه در دهه‌های گذشته، بازتاب خاص فضایی و کالبدی در سطح کشور را به همراه داشته است. از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به رشد شهرنشینی در کشور، تمرکز امکانات و خدمات در شهرها و انجام تقسیمات فضایی که منجر به برهم خوردن پیوستگی بین مناطق شهری و روستایی و به تبع آن نابسامانی در جابه‌جایی جمعیت، مهاجرت‌های بی‌رویه از روستا به شهر و تخلیه روستاها شده است، اشاره نمود. بر این اساس، هدف این پژوهش شناخت نظام موجود حاکم بر سازمان فضایی سکونت‌گاه‌های شهرستان جوانرود و تحلیل آن بر اساس اطلاعات سرشماری سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ است. روش به کار رفته در این پایان‌نامه از انواع روش‌های توصیفی - تحلیلی است، اطلاعات مورد نیاز این پژوهش به روش تحقیق کتاب‌خانه‌ای و عملیات میدانی گردآوری و مورد تحلیل قرار گرفته است. برای تبیین فرضیات و تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش توصیفی و سپس برای آزمون آن‌ها از روش تحلیلی استفاده شده است. حجم نمونه در این پژوهش کل روستاهای شهرستان جوانرود می‌باشد. نتایج حاکی از این است که عامل اصلی تحولات سازمان فضایی شهرستان جوانرود در سال ۱۳۸۵ به نسبت سال ۱۳۷۵، مهاجرت نبوده و تغییراتی که در سازمان فضایی شهرستان جوانرود در سال ۱۳۸۵ شاهد آن بوده‌ایم، ناپایداری سکونت‌گاه‌های روستایی را در پی داشته است.

کلمات کلیدی: تحلیل، سازمان فضایی، نظام سکونت‌گاه‌ها، شهرستان جوانرود

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات تحقیق
۲	۱-۱- مقدمه
۵	۱-۲- طرح مسئله و بیان مسئله تحقیق
۸	۱-۳- سؤال‌های تحقیق
۸	۱-۴- فرضیات تحقیق
۹	۱-۵- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۱۲	۱-۶- اهداف تحقیق
۱۲	۱-۶-۱- اهداف کلی
۱۲	۱-۶-۲- اهداف جزئی
۱۳	۱-۷- پیشینه نظری تحقیق
۱۳	۱-۷-۱- مطالعات داخلی
۱۷	۱-۷-۲- مطالعات خارجی
۱۸	۱-۸- محدوده زمانی و مکانی تحقیق
۱۸	۱-۹- موانع و محدودیت‌های تحقیق
۱۹	فصل دوم: مبانی نظری تحقیق
۲۰	پیش درآمد
۲۰	۲-۱- تعاریف و مفاهیم
۲۰	۲-۱-۱- فضا
۲۱	۲-۱-۲- سازمان فضایی
۲۲	۲-۱-۳- سلسله مراتب سکونت‌گاه‌ها
۲۲	۲-۱-۴- توسعه
۲۲	۲-۱-۵- توسعه فضایی
۲۳	۲-۱-۶- فضاهای همگن و ناهمگن
۲۳	۲-۲- دیدگاه‌ها و نظریه‌ها
۲۳	۲-۲-۱- نظریه‌های الگوی سلسله مراتبی سکونت‌گاه‌ها
۲۴	۲-۲-۱-۲- نظریه وان تونن
۲۸	۲-۲-۱-۳- سازمان فضایی و نظریه مکان مرکزی

فهرست مطالب

۳۰	۲-۲-۱-۴- تئوری کریستالر(مکان مرکزی).....
۳۶	۲-۲-۱-۵- شبکه لوش
۳۸	۲-۲-۳- رویکرد قطب رشد
۴۰	۲-۲-۴- نواحی بازاری گالپین
۴۱	۲-۲-۵- رویکرد توسعه اگروپلیتن
۴۳	۲-۲-۶- نظریه مرکز - پیرامون
۴۴	۲-۲-۷- رویکرد مراکز رشد روستایی
۴۵	۲-۲-۸- رویکرد کارکرد شهری در « توسعه روستایی»
۴۸	۲-۲-۹- رویکرد شبکه منطقه‌ای
۵۲	۲-۲-۱۰- نظریه آستانه‌های متغیر
۵۵	۲-۲-۱۱- نظریه اقتصادهای مقیاسی (صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس)
۵۷	۲-۳- جمع‌بندی
۵۹	فصل سوم: مواد و روش‌ها
۶۱	پیش درآمد
۶۱	۳-۱- جغرافیای عمومی
۶۱	۳-۱-۱- موقعیت استان کرمانشاه
۶۲	۳-۱-۲- موقعیت جغرافیایی حدود و وسعت شهرستان جوانرود
۶۳	۳-۱-۳- مشخصات شهرستان جوانرود بر اساس تقسیمات کشوری
۶۳	۳-۱-۴- راه‌های ارتباطی شهرستان
۶۴	۳-۲- جغرافیای طبیعی
۶۴	۳-۲-۱- اقلیم(آب و هوا)
۶۵	۳-۲-۲- خصوصیات اقلیمی شهرستان جوانرود
۶۵	۳-۲-۳- بارندگی
۶۷	۳-۲-۴- رطوبت نسبی
۶۸	۳-۲-۵- درجه حرارت
۷۰	۳-۲-۶- پوشش جنگلی و گیاهی و وضعیت اراضی منطقه
۷۲	۳-۲-۷- رودخانه‌ها و شبکه آب‌ها
۷۳	۳-۲-۸- ناهمواری‌ها

فهرست مطالب

۷۴	۹-۲-۳- وضعیت زمین شناسی و زلزله.....
۷۶	۳-۳- جغرافیای انسانی.....
۷۶	۱-۳-۳- شهر جوانرود(مرکز شهرستان جوانرود).....
۷۶	۲-۳-۳- وجه تسمیه شهر جوانرود.....
۷۷	۳-۳-۳- پیشینه تاریخی.....
۷۷	۴-۳-۳- تغییر و تحولات جمعیت شهر از ابتدا تا زمان حال.....
۷۹	۵-۳-۳- تحولات تعداد و بعد خانوار در شهرستان.....
۸۰	۶-۳-۳- ترکیب جمعیت.....
۸۳	۷-۳-۳- وضع سواد.....
۸۴	۴-۳- مواد و روش ها.....
۸۴	۱-۴-۳- جامعه آماری و جامعه نمونه.....
۸۴	۲-۴-۳- روش نمونه گیری و تعداد نمونه.....
۸۴	۳-۴-۳- ابزار و روش گردآوری داده ها و اطلاعات.....
۸۵	۴-۴-۳- متغیرهای تحقیق.....
۸۵	۵-۴-۳- روش تحقیق و تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات.....
۸۶	۶-۴-۳- مراحل بررسی.....
۸۸	فصل چهارم: یافته های تحقیق.....
۸۹	پیش درآمد.....
۸۹	۱-۴- یافته های توصیفی تحقیق.....
۸۹	۱-۴-۱- وسعت شهرستان.....
۹۱	۲-۴-۱- داده های سرشماری سال ۱۳۷۵.....
۹۲	۱-۴-۲- جمعیت کل و جمعیت میانگین سکونت گاه ها.....
۹۲	۳-۴-۱- داده های سرشماری سال ۱۳۸۵.....
۹۳	۱-۴-۳- جمعیت کل.....
۹۴	۴-۴-۱- تقسیمات سیاسی.....
۹۶	۵-۴-۱- روستا نشینی - شهر نشینی.....
۹۷	۶-۴-۱- تعداد روستا.....
۹۸	۷-۴-۱- تعداد مزرعه و مکان.....

فهرست مطالب

۱۰۱	۴-۱-۸- جمعیت سکونت‌گاه‌ها
۱۰۲	۴-۱-۹- جمعیت دهستان‌ها
۱۰۴	۴-۱-۱۰- بعد خانوار در خانوارهای معمولی بر حسب نوع سکونت‌گاه
۱۰۵	۴-۱-۱۱- تعداد روستاها به تفکیک خانوار
۱۰۹	۴-۲- آزمون فرضیه
۱۰۹	۴-۲-۱- بررسی و آزمون فرضیه اول
۱۱۰	۴-۲-۲- بررسی و آزمون فرضیه دوم
۱۱۲	فصل پنجم: نتایج و بحث
۱۱۳	۵-۱- جمع‌بندی
۱۱۴	۵-۲- نتیجه‌گیری
۱۱۷	۵-۳- پیشنهادات
۱۱۹	فهرست منابع

فهرست جداول

- جدول (۲-۱) : وضعیت شهرها در سیستم کریستالر ۳۴
- جدول (۲-۲) : مقایسه مدل‌های قطب رشد و شبکه منطقه‌ای ۴۹
- جدول (۲-۳) : عوامل تعیین کننده تغییرات در پیوندهای روستایی- شهری در سطح منطقه ۵۱
- جدول (۳-۱) : اوضاع جوی شهرستان جوانرود در سال ۱۳۸۵ ۶۸
- جدول (۳-۲) : وضعیت اراضی جوانرود به هکتار بر اساس آمار سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۸۵ ۷۱
- جدول (۳-۳) : جمعیت و رشد متوسط سالانه شهر جوانرود ۷۸
- جدول (۳-۴) : جمعیت شهرستان جوانرود بر اساس آمار سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۸۵ ۷۸
- جدول (۳-۵) : جمعیت شهرستان به تفکیک شهری و روستایی بر اساس آمار ۱۳۸۵ ۷۹
- جدول (۳-۶) : جمعیت، تعداد خانوار، بعد خانوار و درصد رشد در سرشماری‌های سال‌های ۷۵-۱۳۴۵ ۸۰
- جدول (۳-۷) : جمعیت شهری روستایی شهرستان جوانرود به تفکیک زن، مرد و خانوار در سرشماری ۱۳۸۵ ۸۰
- جدول (۳-۸) : ترکیب جمعیتی شهرستان جوانرود در سال ۱۳۸۵ ۸۱
- جدول (۳-۹) : درصد جمعیت شهر جوانرود به تفکیک گروه‌های سنی در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ ۸۲
- جدول (۳-۱۰) : وضعیت سواد در شهرستان جوانرود بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ ۸۳
- جدول (۴-۱) : مقایسه تقسیمات سیاسی شهرستان جوانرود در سرشماری سالهای ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۹۸
- جدول (۴-۲) : جمعیت و خانوار شهرستان جوانرود به تفکیک شهر و دهستان در سال ۱۳۷۵ ۹۸
- جدول (۴-۳) : جمعیت و خانوار شهرستان جوانرود بر حسب تقسیمات کشوری ۱۳۸۵ ۱۰۰
- جدول (۴-۴) : درصد شهرنشینی و روستائینشی شهرستان جوانرود در سرشماری سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۹۶
- جدول (۴-۵) : تعداد روستاهای ۴ دهستان شهرستان جوانرود در سال ۱۳۸۵ با همان دهستان‌ها در سال ۱۳۷۵ ۹۷
- جدول (۴-۶) : تعداد مزارع و مکان‌های شهرستان جوانرود در سرشماری سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۹۹
- جدول (۴-۷) : اسامی مزارع شهرستان جوانرود بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ ۹۹
- جدول (۴-۸) : جمعیت سکونت‌گاه‌های شهرستان جوانرود در دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۱۰۱
- جدول (۴-۹) : جمعیت دهستان‌های شهرستان جوانرود، مشترک در دو سرشماری ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۱۰۴
- جدول (۴-۱۰) : بعد خانوار در خانوارهای معمولی بر حسب نوع سکونت‌گاه در دو سرشماری ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۱۰۴
- جدول (۴-۱۱) : تعداد آبادی‌های دارای سکنه شهرستان بر حسب بخش به تفکیک گروه‌بندی تعداد خانوار ۱۳۷۵ ۱۰۶
- جدول (۴-۱۲) : تعداد آبادی‌های دارای سکنه شهرستان بر حسب بخش به تفکیک گروه‌بندی تعداد خانوار ۱۳۸۵ ۱۰۶
- جدول (۴-۱۳) : مولفه‌های موثر در ناپایداری سکونت‌گاه‌های روستایی و میزان آن‌ها در ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۱۱۱

فهرست اشکال

- شکل (۱-۲): مدل شماتیک وان تونن ۲۸
- شکل (۲-۲): ۶ ضلعی یا هگزاگونال (نظریه بر اساس میزان عرضه خدمات اقتصادی قرار دارد)..... ۳۲
- شکل (۳-۲): نقشه موقعیت شهرستان جوارود در استان کرمانشاه..... ۶۲۲
- شکل (۳-۳): نقشه شهرستان جوارود به تفکیک دهستان سال ۱۳۸۵ ۶۳
- شکل (۳-۱): نقشه طبقه‌بندی اقلیمی استان کرمانشاه..... ۶۴
- شکل (۳-۴): نقشه خطوط هم‌باران استان کرمانشاه..... ۶۶
- نمودار (۳-۱): میانگین بارندگی ماهانه در شهرستان جوارود در دوره آماری (۱۳۸۹-۱۳۶۸)..... ۶۷
- شکل (۳-۵): نقشه پوشش جنگلی استان کرمانشاه ۷۱
- شکل (۳-۶): نقشه خطوط هم لرزه استان کرمانشاه..... ۷۲
- شکل (۳-۷): نمودار هرم سنی - جنسی شهرستان جوارود..... ۸۲
- شکل (۳-۸): مراحل انجام تحقیق..... ۸۷
- نمودار (۴-۱): وسعت شهرستان‌های استان کرمانشاه در سال ۱۳۷۵..... ۹۰
- شکل (۴-۱): نقشه تقسیمات سیاسی استان کرمانشاه در سال ۱۳۷۵..... ۹۰
- نمودار (۴-۲): وسعت شهرستان‌های استان کرمانشاه در سال ۱۳۸۵..... ۹۱
- شکل (۴-۲): نقشه تقسیمات سیاسی استان کرمانشاه در سال ۱۳۸۵..... ۹۱
- شکل (۴-۳): نقشه تقسیمات سیاسی شهرستان جوارود به تفکیک بخش و دهستان ۱۳۷۵..... ۹۲
- شکل (۴-۴): نقشه تقسیمات سیاسی شهرستان جوارود به تفکیک بخش و دهستان ۱۳۸۵..... ۹۳
- نمودار (۴-۳): مقایسه تعداد سکونت‌گاه‌های شهرستان جوارود در دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵..... ۹۵
- نمودار (۴-۴): مقایسه درصد شهرنشینی و روستائینینی شهرستان جوارود در دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵..... ۹۷
- نمودار شماره (۴-۵): مقایسه تعداد روستاهای دهستان شهرستان جوارود در سال ۸۵ با همان دهستان‌ها در سال ۷۵..... ۹۸
- نمودار (۴-۶): تعداد مزرعه‌های شهرستان جوارود در دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵..... ۱۰۰
- نمودار (۴-۷): تعداد مکان‌های شهرستان جوارود در دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵..... ۱۰۱
- نمودار (۴-۸): مقایسه جمعیت سکونتگاه‌های شهرستان جوارود در دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵..... ۱۰۲
- نمودار (۴-۹): مقایسه جمعیت ۴ دهستان شهرستان جوارود در سرشماری سال ۸۵ با همان دهستان‌ها در سال ۷۵..... ۱۰۳
- نمودار (۴-۱۰): مقایسه بعد خانوار در خانوارهای معمولی شهرستان بر حسب نوع سکونت‌گاه..... ۱۰۵
- نمودار (۴-۱۱): مقایسه تعداد آبادی‌های دارای سکنه بر حسب بخش به تفکیک گروه‌بندی تعداد خانوار ۱۰۷
- شکل (۴-۵): نقشه تقسیمات سیاسی کامل شهرستان جوارود در سال ۱۳۸۵..... ۱۰۸

فصل اول

مقدمه و کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

زمینه مساعد برای ایجاد حکومتی متمرکز و مقتدر در ایران زمانی فراهم شد، که خواست مردم جبران فاصله عقب‌ماندگی از ملل مترقی جهان بود و در پی این خواسته انقلاب مشروطیت و تحولات ریز و درشت بسیاری رخ داد که منجر به شکل‌گیری تدریجی یک قدرت متمرکز گردید. قدرت مرکزی با به‌کارگیری دیوان‌سالاری نوین^۱ و ارتش جدید به سرکوب قدرت‌های محلی و یک‌پارچگی بازار ملی اهتمام ورزید که پیامد آن نظام اداره جدیدی بر مبنای انتصابات مسئولین مناطق کشور (ایالت و ولایت) توسط مرکز بود. با افزایش تدریجی درآمدهای نفتی و کاهش اتکا به جریان مازاد از مناطق به مرکز، این شیوه اداری در کشور تقویت و تحکیم شد (صرافی، ۱۳۷۹، ۷۱) و در نهایت این سیاست‌گذاری‌ها منجر به تقویت کانون‌های شهری و تضعیف کانون‌های روستایی به علت مهاجرت روستائینان به شهرها گردید.

این تحولات منجر به پیکربندی جدیدی از شکل و نظام سکونت‌گاهی روستایی شده است که بیشتر از هر چیز مسائل گنگ و بی‌شمار زیر را به تصویر می‌کشد.

۱- ضعف تعادل کلی در ساختار فضایی کشور و قطبی شدن فضا - فعالیت و امکانات در حوزه‌های شهری و درون شبکه سکونت‌گاه‌های روستایی بین روستاهای خیلی بزرگ و انگشت‌شمار از یک سو و گستره روستاهای کوچک و پراکنده از طرف دیگر.

۲- تداوم و تثبیت مجموعه‌های روستایی با دامنه نوسان زیاد از نظر تعداد روستا و جمعیت آن.

۳- پراکندگی و ضعف انسجام در شبکه ارتباطات که از عوامل بنیادین در شکل‌گیری و گسترش شبکه و ارتباط نقاط به مراکز به معنای واقعی آن است.

۴- کمبود حلقه‌های واسط، کارآمد و کافی برای پیوند اندام‌وار میان مرکزهای اصلی و کانون‌های پراکنده و کوچک در سازمان فضایی در مقیاس محلی، ناحیه‌ای و ملی.

۵- ضعف در میزان برخورداری از تسهیلات و امکانات لازم در انواع و ابعاد گوناگون در هر یک از سطوح روستایی در عرصه‌ی محلی، منطقه‌ای و ملی (سعیدی، ۱۳۸۱، ۶۷).

۶- ضعف وجود زیرساخت‌های مناسب توسعه در شبکه سکونت‌گاهی و پخش نابرابر زیر ساخت‌های ناچیز موجود متناسب با جایگاه ساختاری - کارکردی هر مرکز و ارتباطی که با نقاط پیرامونی خود دارد (حاجی نژاد، ۱۳۷۵، ۱۲).

بازتاب ویژگی‌های مذکور که تابعی از عملکردهای توسعه‌ای کشور در خلال چند دهه گذشته است، در سطح محدوده مطالعاتی (شهرستان جوانرود) نیز مشاهده می‌شود که فقدان رابطه‌ی اصولی و منطقی در خصوص توزیع جمعیت، فعالیت‌ها، خدمات و کارکردها در سطوح مختلف سکونت‌گاهی این منطقه را موجب گردیده است؛ و باید خاطر نشان ساخت امروزه شناخت و تقویت شبکه سکونت‌گاهی و مدیریت آگاهانه امکانات و خدمات به عنوان یکی از خط و مشی‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی نه تنها به توزیع بهینه امکانات و منابع در نواحی روستایی یاری می‌رساند، بلکه انسجام کالبدی و ساختار فضایی مناسب سکونت‌گاهی را در پی خواهد داشت.

بر این اساس نگارنده با توجه به اهمیت موضوع سعی در تحلیل سازمان فضایی نظام سکونت‌گاه‌های شهرستان جوانرود را داشته است تا شاید بتوان در آینده راه‌کارهای مناسب جهت تقویت و ساماندهی ناحیه مورد مطالعه را به صورت مطلوبی ارائه نمود.

در این راستا این پژوهش در قالب پنج فصل سازمان یافته است که:

در فصل اول؛ چارچوب پژوهش همراه با طرح مساله، ضرورت و اهداف پژوهش، فرضیات پژوهش و برخی از تجربیات گذشته در قالب پیشینه پژوهش بیان گردیده است.

در فصل دوم؛ مباحث نظری پژوهش پیرامون موضوع تحقیق در قالب نظریات و دیدگاه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل سوم؛ متدولوژی و روش‌های مورد استفاده در پژوهش و همچنین معرفی نظام سکونت‌گاهی منطقه مطالعاتی از جنبه‌های طبیعی و انسانی مورد بررسی قرار گرفته و چشم‌انداز وضع موجود ترسیم و بیان گردیده است.

در فصل چهارم؛ یافته‌های حاصل از تحقیق و آزمون فرضیات بیان گردیده است.

در فصل پنجم؛ به تجزیه و تحلیل سازمان فضایی و نقاط ضعف و قوت آن پرداخته شده و در نهایت جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادات ارائه می‌گردد.

۲-۱- طرح و بیان مسأله تحقیق

در جهان معاصر سکونت‌گاه‌های انسانی از کلان‌شهرها تا نقاط روستایی در تعامل با یکدیگر به حیات خود ادامه می‌دهند و با تکامل جوامع انسانی این ارتباط گسترده‌تر شده است. فعالیت انسان‌ها در فضای جغرافیایی صورت می‌گیرد و فضای جغرافیایی، فضای سازمان یافته‌ای است، این سازمان‌یافتگی با عوامل بسیار در ارتباط است که پاره‌ای از آن‌ها به محیط طبیعی وابستگی دارند و پاره‌ای دیگر به نیازها، تمنیات و تمایلات اجتماعی و انسانی، این فضای منقسم و متباین که می‌توان حد و مرز آن را معین کرد، انعکاس خود را در مناظر می‌یابد (دولفوس، ۱۳۶۹، ۱۱۷). بر این اساس اگر یک فضای مشخص جغرافیایی را به عنوان مجموعه‌ای از پدیده‌های جغرافیایی به هم پیوسته و در ارتباط متقابل با یکدیگر تلقی نماییم، آن را می‌توان یک سیستم در نظر گرفت که دارای ساختار و کارکردهایی می‌باشد که طی فرایندهای طبیعی، اقتصادی-اجتماعی شکل گرفته و تحت تاثیر نیروهای تاثیر گذار در قالب سیاست‌گذاری‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها در جریان زمان تکوین یافته و دگرگون شده است (مهدیون، ۱۳۸۲، ۳). به معنای دیگر، یک ناحیه جغرافیایی زائیده توزیع و ترکیب سازمان یافته عناصر طبیعی و انسان ساخت در بخشی از سرزمین می‌باشد که هویت یابی و پویایی آن در قالب سازمان فضایی انجام می‌پذیرد (ضیا توانا، ۱۳۸۵، ۱۱۶).

آنچه در شکل‌گیری و استقرار سکونت‌گاه‌ها در پهنه سرزمین به عنوان عوامل اصلی و کلیدی ایفای نقش نموده‌اند و ساختار مکانی-فضایی را شکل می‌دهند، عبارتند از عوامل اکولوژیک، اجتماعی، اقتصادی، تاریخی، ساخت نظام حکومتی و ایدئولوژی حاکم و سیاست‌گذاری‌ها. این عوامل مادامی که به شکل سیستمی هم‌سو عمل نموده و عمل کرد و کارکرد هر جزء مکمل جزء دیگر باشد، تداوم و تعالی نظام را در پی داشته و چنانچه جزیی از این

نظام پیوسته در تقابل با سایر اجزاء قرار گرفته و یا نتواند به شکل اندامی مفید از مجموعه کالبد نظام عمل نماید، زمینه ضعف، رکود و نهایتاً متلاشی شدن نظام فراهم خواهد شد (حاجی نژاد، ۱۳۷۵، ۳).

عملکرد این نیروها (عوامل اکولوژیک، اجتماعی، اقتصادی، ...) در مواردی شکل‌های انتظام یافته‌ی فضای جغرافیایی را به وجود می‌آورند که دارای کمترین بی‌نظمی و تعادل هستند، ولی در اغلب موارد به ویژه در کشورهای در حال توسعه باعث برهم خوردن نظم درونی فضا و بی‌نظمی در تکوین و تکامل آن می‌شود که به توسعه نابرابر و غیر متعادل منجر می‌گردد و تنظیم روابط و سازماندهی چنین عمل‌کردهایی برای کاهش بی‌نظمی در سیستم‌ها مستلزم صرف هزینه‌های کلان می‌شوند و در بسیاری موارد این سرمایه‌گذاری‌ها و هزینه‌ها نه تنها توفیقی به همراه ندارند بلکه خود باعث تشدید بی‌نظمی می‌شوند و برنامه‌های توسعه ملی و منطقه‌ای را با مسائل حادی روبه‌رو می‌سازند (روستایی، ۱۳۷۷، ۲).

دنيس راندينلی پیش‌فرض‌هایی کلی برای تحلیل نظام سکونت‌گاهی مطرح می‌کند که عبارتند از:

- انسان‌ها در مقیاس‌های متفاوت سکونت‌گاهی در فضا توزیع شده‌اند.
- آن‌ها علاوه بر نیازهای طبیعی- فیزیولوژیکی به دنبال برطرف کردن نیازهای اجتماعی- اقتصادی نیز هستند.
- آن‌ها برای دسترسی به کالاها و خدماتی که در سکونت‌گاه‌هایشان موجود نیست به مکان‌های دیگر می‌روند (Rondinelle. D. A, 1985, 78).

از ابتدای قرن حاضر سیاست‌های اقتصادی دولت‌ها در ایران و درآمد‌های کلان ناشی از فروش نفت، به گسترش سریع شهرهای کوچک و بزرگ و توسعه فعالیت‌های شهری انجامیده است. چنین فرایندی از یک سو موجب افزایش درآمد و مصرف در شهرها، تقویت

جاذبه این کانون‌ها، شروع و تداوم سیل مهاجرت از روستا به شهرهای کوچک و سپس از این کانون‌ها به شهرهای بزرگ‌تر و در نهایت گسترش بوروکراسی دولتی و تمرکز بیش از پیش طرح‌ها و تصمیم‌های اجرایی در مقیاس ملی شد (طنازی، ۱۳۸۲، ۱). البته در این ره‌گذر و فرآیند زمان‌بر، هرچه به زمان حال نزدیک شده‌ایم، نقش شهرهای کوچک کم‌رنگ‌تر شده است، حال آن‌که طرفداران شهرهای کوچک، جنبه‌هایی از اهمیت این سکونت‌گاه‌ها را به عنوان مراکز خدمات منطقه‌ای در توسعه روستایی مطرح می‌کنند و بر ایجاد سلسله مراتب منسجم سکونت‌گاهی و نیز اثرات توزیع و رخنه به پایین تاکید دارند (Satterthwait and Tacoli, 2003:2).

به دنبال این روند، شهر برای توسعه خود، با دست‌اندازی به منابع و امکانات مناطق پیرامون روستاها و انتقال و تمرکز این امکانات در خود روابطی را با مجموعه‌های پیرامونی خود برقرار نمود، که از ماهیتی نابرابر و یک‌جانبه برخوردار بود و در این میان عرصه‌های روستایی با توجه به روند ایجاد شده توانایی خود را در زمینه نگه‌داری و تأمین جمعیت خویش تا حد بسیاری از دست دادند، این امر باعث شد که جابه‌جایی بی‌رویه جمعیت از نقاط کوچک به جانب نقاط بزرگ و یا مستقیماً به مناطق توسعه یافته‌تر و شهرهای بزرگ‌تر تشویق شده و منجر به تمرکز هرچه بیشتر جمعیت و شهرها گردد (پیران، ۱۳۶۸، ۳). این در حالی است که اگر قرار بر تبدیل روستایی به شهر است، باید یک تبدیل تدریجی باشد. تغییر یا تبدیل تدریجی علاوه بر بسترسازی مناسب شکل‌گیری شهر در ابعاد اقتصادی و کالبدی، زمینه لازم را در ابعاد اجتماعی و فرهنگی نیز به وجود خواهد آورد. اما زمانی که این تبدیل به صورت ناگهانی و بدون هیچ زمینه‌سازی صورت گیرد، کار برای کلیه نهادها و دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی مشکل و پیچیده می‌گردد (گلی و عسگری، ۱۳۸۵، ۲). در نتیجه عرصه‌های روستایی علی‌رغم دارا بودن منابع مورد نیاز برای توسعه از اثرات

این تمرکز بی‌نصیب مانده و در نهایت تداوم چنین امری منجر به شکل‌گیری روابط نا به‌سامانی در عرصه‌های اقتصادی- اجتماعی در فضای ملی- منطقه‌ای شد. مشکلات یاد شده علاوه بر خود نمایی در عرصه‌های ملی، در سطح پایین‌تر و منطقه نیز قابل مشاهده است (زکالاب، ۱۳۸۲، ۷) و به تبع سکونت‌گاه روستایی نیز از این قاعده مستثنی نیست. ناپایداری سکونت‌گاه‌های روستایی، هجوم جمعیت روستایی و شهرهای کوچک به حاشیه کلان‌شهرهای ناحیه‌ای و منطقه‌ای، اجرای برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای در این نقاط را نیز تحت تأثیر قرار داده و با مشکلات عدیده‌ای روبرو ساخته است (طالشی، ۱۳۹۰، ۸۴).

۳-۱- سؤال‌های تحقیق

بنابراین با توجه به موارد بالا، سؤال‌های زیر را در رابطه با این تحقیق می‌توان نوشت:

- ۱ - اصلی‌ترین عامل تحولات سازمان فضایی سکونت‌گاه‌های شهرستان جواهرود بین دو سرشماری سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ چه بوده است؟
- ۲ - تغییرات ایجاد شده در سازمان فضایی منطقه، بر ناپایداری کدام یک از سکونتگاه‌های شهری یا روستایی تأثیر گذاشته است؟

۴-۱- فرضیات تحقیق

با توجه به زیر بناهای مشترک برخی از تئوری‌های موجود و تجربه‌های به دست آمده، پیش‌فرض‌های زیر را به عنوان مبانی ساختن شالوده نظری لازم و دورنمای تحقیق قابل پذیرش می‌باشد.

- ۱- اصلی‌ترین عامل تحولات سازمان فضایی بین دو سرشماری ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ در شهرستان جواهرود، مهاجرت بوده است.

۲- تغییرات ایجاد شده در سازمان فضایی شهرستان جوانرود، منجر به ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی شده است.

۵-۱- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

استقرار انسان در فضا و الگوهای استقرار فضایی سکونت‌گاه‌ها و کانون‌های جمعیتی، پدیده‌های چند بعدی و دارای قدمتی حدود ۱۲ هزار ساله است (صیدایی و نوروزی آورگانی، ۱۳۸۹، ۵۳). به نوشته‌ی ژان گوتمن^۱، فضای جغرافیایی، فضایی است که دستیابی بدان برای انسان‌ها میسر است، فضایی که توسط بشریت و برای ادامه‌ی بقای او مورد استفاده قرار می‌گیرد، بنابراین، چنین مفهومی، دریاها و آسمان‌ها را نیز شامل می‌شود. فضای جغرافیایی فضایی است که در مکان قابل تعیین است؛ به تعبیر دیگر فضای جغرافیایی، فضایی است که به وسیله‌ی انسان‌ها و در ارتباط با نظام‌های فکری بر اساس نیازهای آن‌ها به شدت ادراک می‌شود (آسایش، ۱۳۸۳، ۱۳۷). به عبارت دیگر، مجموعه‌ای از عوامل و فرآیندهای طبیعی-اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، نظام‌های سیاسی و ایدئولوژیکی، به صورت متغیرهای مختلفی که بر یکدیگر اثر متقابل دارند، به صورت سیستمی، باعث پیدایش و استقرار سکونتگاه‌های انسانی اعم از شهر و روستا در پهنه‌ای از سرزمین شده که این عوامل و فرآیندها به همراه تعامل و مناسبات متقابل بین سکونتگاه‌ها، ساختار فضایی ویژه‌ای را به صورت یک نظام (سیستم) شکل می‌دهد. تا زمانی که جایگاه و نقش هر یک از اجزاء در کل نظام بر اساس توانایی‌های درونی آن بوده و عملکرد و کارکرد هر جزء مکمل اجزای دیگری باشد، تداوم و توسعه نظام را در پی داشته و هر سکونت‌گاه قادر به پاسخ‌گویی به نیازهای اساسی ساکنانش خواهد بود. اما اگر به دلایلی، جزیی از اجزا این نظام، پیوسته

1 - Jean Gottman